

JOANNA SZADY

JANINA BARTKIEWICZ (1912-1975) I JEJ DZIEŁO POMOCY CHORYM NA TRĄD W UGANDZIE W LATACH 1965-1975

WPROWADZENIE

Janina Bartkiewicz wymieniana jest w publikacjach poświęconych dr Wandzie Błęńskiej jako jedna z nielicznych osób spoza środowiska medycznego, która współpracowała z nią w ośrodkach leczenia trądu w Ugandzie. Celem artykułu jest analiza działalności Bartkiewicz na rzecz chorych na trąd w latach 1965-1975, ze szczególnym uwzględnieniem roli, jaką odegrała w funkcjonowaniu ośrodka w Bulubie. Analizie poddane zostały zarówno okoliczności, które doprowadziły do wyjazdu do Ugandy, jak i elementy związane z jej codzienną pracą w Afryce. Podjęta została próba odpowiedzi na pytanie, jaki wpływ wywarła na system leczenia trądu w trakcie swego dziesięcioletniego pobytu w Ugandzie.

GENEZA WPÓŁPRACY UGANDYJSKIEJ Z WANDĄ BŁEŃSKĄ

Janina Bartkiewicz (1912-1975) związana była od czasów gimnazjalnych z toruńskim harcerstwem żeńskim, działała też na polu pracy zawodowej i społecznej w tym mieście¹. Decydujący wpływ na jej działalność w Ugan-

Dr hab. JOANNA SZADY – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Historii; e-mail: joanna.szady@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6871-5315>.

¹ Janina Bartkiewicz (1911-1975) – pseud. Bartek, harcmistrzyni, komendantka Pomorskiej Chorągwi Harcerek (1948-1949); ur. w Toruniu; w ZHP odpowiadała za szkolenia wodne harcerek (zainicjowała działalność Ośrodka Wodnego Harcerek w Funce nad Jeziorem Charzykowskim); zob.: J. JANKOWSKI, *Harcerstwo żeńskie w Toruniu w okresie międzywojennym*, [w:] *Śladami lilijki w grodzie Kopernika*, red. L.J. Welker, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2002, s. 52-53; L.J. WELKER, *Kalendarium harcerstwa w Toruniu 1917-2007*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2007, s. 55; B. CHOMICZ, *Bartkiewiczówna Janina*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny*, red. J. Wojtycza, t. 2, Warszawa: Muzeum Harcerstwa 2008, s. 18-20; K. ZIELIŃSKA-MEL-

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

dzie miała przyjaźń z Wandą Błęską (1911-2014). Ich znajomość nawiązała się w czasie nauki w toruńskim Miejskim Gimnazjum Żeńskim, chociaż nie są znane dokładne okoliczności ich poznania się². Wzajemnym kontaktom sprzyjało objęcie w 1934 r. przez W. Błęską funkcji lekarza w Szpitalu Miejskim w Toruniu. W okresie okupacji spotkały się z kolei na polu pracy zawodowej. W latach 1939-1945 Janina i Wanda pracowały³ w Toruńskim Zakładzie Higieny⁴. Dawało to im możliwość zdobywania leków czy też wykonywania usług lekarskich Polakom, którzy pozbawieni zostali pełnej dostępności do opieki medycznej. W tym czasie podjęły też działalność konspiracyjną w zakresie pomocy osobom przebywającym w obozach jenieckich,

KOWSKA, *Bartkiewicz(ówna) Janina*, [w:] *Toruński słownik biograficzny*, red. K. Mikulski, t. 1, Toruń: Towarzystwo Miłośników Torunia 1998, s. 23-25; B. CHOMICZ, *Zaczęło się na Koniu-chach. Wspomnienie o Janinie Bartkiewiczównie*, „Nowości. Gazeta Pomorza i Kujaw” 2018, nr 209, s. 7; M. APPELT, *Bartek – Janina Bartkiewiczówna (1912-1975), harcmistrzyni – sternik jachtowej żeglugi morskiej – wielokrotna komendantka obozów żeglarskich w Funce*, [w:] *Pod żaglami Grażyny. Relacje i wspomnienia*, oprac. M. Appelt, Poznań: Komenda Chorągwi Wielkopolskiej ZHP 1997, s. 178.

² Wanda Błęska (1911-2014) – preud. Szarotka, Grażyna, zwana „Matka trędowatych” oraz „Dokta”, lekarka i misjonarka, podporucznik AK, Służebnica Boża Kościoła katolickiego; ur. w Poznaniu; uczennica gimnazjum w Toruniu w latach 1920-1928, absolwentka Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego, w latach 1951-1994 prowadziła ośrodek leczenia trądu w Bulubie w Ugandzie; zob.: *Kalendarium*, [w:] M. JELONEK, J. GADZIŃSKA, *Wanda Błęska. Spełnione życie*, Poznań: Wydawnictwo Święty Wojciech 2019, s. 223-231; M. ŁYSIAK, *Dr Wanda Błęska (1911-2014). Lekarka i misjonarka*, [w:] *Zasłużeni lekarze toruńscy we wspomnieniach. Wybrane sylwetki z XIX i XX stulecia*, red. L. Bieganowski, W. Jędrzejczyk, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2016, s. 17-26; Komisja Episkopatu ds. Misji, *Życiorys: Dr Wanda Błęska*, <https://www.misje.pl/blog/zyciorys-dr-wanda-blenska/5990> [dostęp: 25.04.2025]; E. ŚLAZAK, *Wanda Maria Błęska (1911-2014)*, [w:] *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, red. R. Łatka, t. 6, Warszawa: Wydawnictwo Meriton 2023, s. 33-39; *Wanda Błęska Matka Trędowatych: Historia życia*, <https://wandablenska.pl/historia-zycia/> [dostęp: 25.04.2025].

³ W przypadku W. Błęskiej praca w tym zakładzie od 1936 r. połączona była ze szkoleniami w zakresie mikrobiologii w Państwowym Zakładzie Higieny w Warszawie. Ze względu na przejęcie zakładu przez Niemców, pozbawiona była prawa do wykonywania zawodu lekarza i pracowała jako laborantka. J. Bartkiewicz pracowała od jesieni 1939 r. na stanowisku urzędniczym (prowadziła kartotekę). *Kalendarium*, [w:] M. JELONEK, J. GADZIŃSKA, *Spełnione życie*, s. 224-225; *Kalendarium życia*, [w:] J. BARTKIEWICZ, *Listy z Afryki. W 25 rocznicę śmierci patronki Harcerski Krąg Seniorów ZHP w Toruniu*, oprac. B. Chomicz, Toruń: Salus 2018, s. 18; A. GAŁKA, *Polski personel medyczny w okupowanym Toruniu 1939-1945*, „Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej” 55 (2022), nr 379, s. 220.

⁴ Filie Państwowego Zakładu Higieny (nazwa od 1923 r.) organizowane były do 1938 r. Filia PZH w Toruniu (ul. Moniuszki 3) powstała w 1922 r. jako jedna z 13 filii PZH. W placówce wykonywano badania diagnostyczne (głównie w kierunku duru brzuszego i kiły), prowadzono też badania nad chorobą Banga (brucelozą); M. GROMULSKA, *Filie Państwowego Zakładu Higieny*, „Przegląd Epidemiologiczny” 62 (2008), nr 4, s. 710-711.

przesiedleńczych i koncentracyjnych⁵. W akcję pomocy włączone były zarówno przedstawicielki zawodów medycznych (pielęgniarki, farmaceutki, lekarki), jak i środowisko harcerzek oraz nauczycielek z terenu Torunia. Po zakończeniu wojny J. Bartkiewicz pozostała w Toruniu, natomiast jej koleżanka w 1946 r. nielegalnie opuściła kraj i rozpoczęła przygotowania do pracy misyjnej⁶. Losy obu kobiet miały się jeszcze raz w przyszłości połączyć w dziele pomocy potrzebującym na kontynencie afrykańskim.

Po zakończeniu wojny J. Bartkiewicz powróciła do pracy zawodowej⁷ i działalności harcerskiej. W latach 1950-1956 pozostawała poza działającą wówczas Organizacją Harcerską. W obliczu nasilającego się upolitycznienia harcerstwa, w 1961 r. podjęła ostateczną decyzję o odejściu ze służby⁸. W czasie zawirowań politycznych wokół ZHP duch harcerski przeniósł się na pole przyjacielskich spotkań instruktorek, tworzących tzw. Paczkę. Na jedno ze spotkań tej grupy przyprowadziła zaprzyjaźnioną W. Błęską, prowadzącą już wówczas szpital w Bulubie, która jako „nasz człowiek” została serdecznie przyjęta do grupy⁹. Przypuszcza się, że program współpracy ugandyjskiej zo-

⁵ A. ANDRZEJAK, J. RÓŻAŃSKI, *Medycyna i ewangelizacja. Rozmowy z Wandą Błęską*, Poznań: Papieski Wydział Teologiczny 1996, s. 14; Z. JEZIEŃSKI, *Lekarze polscy na Pomorzu w okresie okupacji hitlerowskiej (1939-1945)*, „Annales Academiae Medicae Gedanensis” 38 (2008), nr 1, s. 19; E. ZAWADZKA, *Polki toruńskie w konspiracji wojskowej podczas ostatniej wojny*, „Rocznik Toruński” 16 (1983), s. 45; Fundacja Generał Elżbiety Zawadzkiej. Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek [dalej: FEZ AiMPAK], Inspektorat Toruń [dalej: IT], nr inwentarza 931-2517/Pom., Teczka osobowa Bartkiewicz Janina ps. „Bartek”, Relacja spisana przez Elżbietę Zawadzką – inf. [Janiny] Kochmańskiej z 25 kwietnia 1981, s. 1; tamże, Informacja o działalności J.[aniny] B.[artkiewicz] spisane przez B. Chomicz (brak daty), s. 2; tamże, nr inwentarza 159-159/Pom., Teczka osobowa Błęska Wanda, ps. „Szarotka”, „Grażyna”, Materiały z Archiwum E. Zawadzkiej. Relacja uczestniczki ruchu oporu nr 159 Pom. Z 30 września 1975 r., s. 9-10.

⁶ W latach 1946-1950 przebywała na terenie Niemiec i Anglii (służba w II Batalionie Pomocniczym Wojskowej Służby Kobiet; praca w szpitalach), szkoliła się też w zakresie medycyny tropikalnej (dyplom Instytutu Medycyny Tropikalnej i Higieny w Uniwersytecie w Liverpoolu), *Wanda Błęska Matka Trędowatych: Historia życia*, <https://wandablenska.pl/historia-zycia/> [dostęp: 25.04.2025].

⁷ J. Bartkiewicz nie była zawodowo związana ze służbą zdrowia. W latach 1928-1965 (z wyłączeniem lat okupacji) pracowała w laboratorium przy zakładach nasiennictwa (w latach międzywojennych: B. Hozakowski – Skład i Hodowla nasion – zakłady ogrodnicze); <https://www.szu.kajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/103205> [dostęp: 29.09.2025]; Muzeum Harcerstwa [dalej: MH], Zbiór spuścizn [dalej: ZS], sygn. MHAR/B/389/30, hm. Janina Bartkiewicz, 1912-1975 – korespondencja prywatna, życiorys, 1957-1986, *Gawęda o Bartku. Wspomnienia historyczne z życia i działalności jachtowego sternika śródlądowego jachtowego sternika morskiego hm. Janiny Bartkiewicz (lata 1930-1945)*, oprac. I. Horbulewicz, [broszura] [Bydgoszcz 1983], s. 2.

⁸ B.K. CHOMICZ, *Moje 100 lat*, Toruń: Salus 2024, s. 212.

⁹ Prawdopodobnie było to w 1957 r., kiedy W. Błęska spędzała swój pierwszy urlop w Polsce; tamże, s. 213; *Wanda Błęska Matka Trędowatych: Historia życia*, <https://wandablenska.pl/historia-zycia/> [dostęp: 25.04.2025].

stał ustalony w czasie drugiego urlopu Błęńskiej w kraju w 1961 r.¹⁰ Nie mając medycznego przygotowania, a jedynie chęci i doświadczenie harcerskie, Janina zainicjowała działania przygotowawcze do wyjazdu. Biorąc pod uwagę potrzeby związane z fizjoterapią, rehabilitacją i protezownią w Bulubie zgłaszane przez Błęńską (wskazówki i rysunki przysyłane w listach), oświadczyła: „sama się przygotowuję i tam pojadę”¹¹. W wyniku tej decyzji rozpoczęły się jej przygotowania do wyjazdu do Ugandy, które obok nauki języka angielskiego obejmowały nabycie specjalistycznych umiejętności, których oczekiwała Błęńska. Z okresu przygotowawczego do wyjazdu pochodzi artykuł prasowy, świadczący o dobrej orientacji w potrzebach wsparcia medycznego w ośrodkach leczenia trądu w Ugandzie (w Bulubie i Nyendze). J. Bartkiewicz podkreśliła w tym tekście trudne warunki pracy jedyne go lekarza (W. Błęńskiej) wśród 600 stałych pacjentów (w dwóch lecznicach i 21 placówkach ambulatoryjnych w terenie) oraz 1500 chorych dochodzących¹².

Przygotowanie medyczne potrzebne do wsparcia dr Błęńskiej w Ugandzie J. Bartkiewicz odbyła przed wyjazdem do Afryki w Poznaniu. Przebiegało ono u wybitnych specjalistów z zakresu ortopedii i rehabilitacji związanych z tamtejszym ośrodkiem medycznym. Wśród nich wymienić należy prof. Wiktora Dega¹³, autora koncepcji kompleksowej rehabilitacji pacjentów i organizatora pierwszej w Polsce Katedry Medycyny Rehabilitacyjnej (powstała w 1960 r.)¹⁴. Do grona jego współpracowników należała m.in. dr Janina

¹⁰ B.K. CHOMICZ, *Moje 100 lat*, s. 213; B. CHOMICZ, *Dr Wanda Błęńska jaką znałam*, [w:] J. BARTKIEWICZ, *Listy z Afryki*, s. 140.

¹¹ Z. FLORCZAK, *Dokt. Opowieść o Wandzie Błęńskiej lekarzu trędowatych w Ugandzie*, Oborniki Wielkopolskie: Missio-Press, 1993, s. 25.

¹² J. BARTKIEWICZ, *Polski trud w czarnej Ugandzie – tysiące chorych i jeden lekarz*, „Żyjmy dłużej” 5 (1962), nr 6 (50), s. 6.

¹³ Wiktor Dega (1896-1995) – prof. zw. dr hab., lekarz ortopeda, w 1945 r. powołany na stanowisko kierownika Katedry i Kliniki Ortopedycznej Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego, propagator wczesnego rozpoczynania rehabilitacji i zasady łączenia leczenia ortopedycznego z rehabilitacją; zob.: *Sylwetki sławnych i zasłużonych absolwentów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, oprac. S. Sierpowski, J. Malinowski, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2019, s. 55-56; A. NOWAKOWSKI, *Profesor Wiktor Marian Dega (1896-1995)*, [w:] *Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu w latach 1950-2019. Historia i luminarze nauki*, red. M. Musielak, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2019, s. 438-442; R.K. MEISSNER, J. GADZINOWSKI, *Wiktor Dega (1896-1995)*, [w:] *Księga Pamiątkowa w 80-lecie Uniwersyteckiego Wydziału Lekarskiego w Poznaniu. Studia i Materiały*, red. R.K. Meissner, Poznań: Wydawnictwo Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego 2001, s. 113-126.

¹⁴ Zaopatrzeniem w sprzęt ortopedyczny zajmowały się Przykliniczne Warsztaty Ortopedyczne wraz z kadrą techników, ściśle współpracujących z lekarzem-ortopedą w przygotowaniu i wdrożeniu protez i aparatów ortopedycznych; R. PORADOWSKI, *Wiktor Dega – w kręgu mistrza. Szkic do portretu*, Łódź: Wydawnictwo Edukacyjne „Res Polona” 2000, s. 33; W. DEGA, *O polskim modelu rehabilitacji medycznej w okresie jego powstawania*, [w:] *Wiktor Dega znany i nie-*

Tomaszewska (Sikorska)¹⁵, zaliczana również do grupy realizatorów polskiego modelu rehabilitacji medycznej. Doktor Tomaszewska prowadziła przy Klinice Ortopedycznej nie tylko leczenie pacjentów, ale szkolenia w zakresie rehabilitacji¹⁶. J. Bartkiewicz miała więc okazję korzystać z zaplecza szkoleniowego w Poznaniu w okresie, kiedy dr J. Tomaszewskiej udało się wypracować metody usprawniania lecznictwa osób po amputacjach kończyn, a w kręgu prof. W. Degi powstał model nowoczesnego protezowania¹⁷. Niewątpliwie J. Bartkiewicz zaczerpnęła z szerokiej bazy wiedzy i kompetencji poznańskiego zaplecza lekarskiego, co widoczne stało się w jej późniejszej pracy w Ugandzie. Dodatkowo przygotowywała się też samodzielnie, korzystając ze wskazówek W. Błęńskiej i ćwicząc umiejętności techniczne przygotowywania protez w zakładach szewskich w Toruniu. Szkolenia te okazały się bardzo cenne, kiedy przyszło jej zupełnie samodzielnie wdrażać zasady kompleksowej rehabilitacji wśród chorych na trąd.

PRACA NAD USPRAWNIENIEM RUCHOWYM CHORYCH NA TRĄD

Janina Bartkiewicz przybyła do Ugandy w momencie, kiedy funkcjonował już model leczenia trądu budowany przez dr Błęńską od kilkunastu lat¹⁸.

znany, oprac. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Poznań: Wydawnictwo Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu 2000, s. 142-143.

¹⁵ Janina Tomaszewska-Sikorska (1911-1998) – specjalista chorób dziecięcych i rehabilitacji medycznej, mgr wychowania fizycznego, po 1945 r. związana z poznańskim ośrodkiem medycznym (Studium Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Poznańskiego; Klinika Pediatryczna), pracowała przy reaktywowanej przez prof. Degę Klinice Ortopedii, następnie kierowała Działem Uprawniania Leczniczego (od 1960 r. jako Katedra Medycyny Rehabilitacyjnej), od 1968 r. – kierownik Kliniki Rehabilitacji Instytutu Ortopedii i Rehabilitacji; Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu. Katedra i Zakład Historii Nauk Medycznych, M. LUBECKI, *Rola Ośrodków Rehabilitacyjno-Ortopedycznych w polskim modelu rehabilitacji medycznej w drugiej połowie XX wieku. Rozprawa na stopień doktora nauk medycznych*, Poznań 2010, mps, s. 157-159.

¹⁶ S. JANDZIŚ, M. MIGAŁA, *Działalność doc. dr hab. n. med. Janiny Sikorskiej-Tomaszewskiej na rzecz rozwoju rehabilitacji w Polsce w latach 1948-1978*, „Ortopedia Traumatologia Rehabilitacja” 24 (1922), nr 3 (6), s. 214; G. CYWIŃSKA-WASILEWSKA, M. KILJAŃSKI, M. KRASUSKI, B. PRZEŹDZIAK, M. WOŹNIEWSKI, *Sylwetki pionierów i zasłużonych osób dla rozwoju rehabilitacji w Polsce*, [w:] *Rehabilitacja Polska 1945-2009*, red. J.E. Kiwerski [i in.], Wrocław: Zakład Narodowy Ossolińskich – Wydawnictwo 2009, s. 110-111.

¹⁷ K. PRĘTKI, *Akademia Medyczna w Poznaniu w latach 1956-1980*, [w:] *Uniwersytet Medyczny*, s. 203-204.

¹⁸ W. Błęńska dotarła w 1950 r. do placówki Sióstr Białych w Fort Portal, w części zachodniej Ugandy, wobec upadku idei budowy leprozorium w tym miejscu, w 1951 r. przeniosła się do misji w Bulubie (z obowiązkiem pieczy nad przychodnią w Nyendze). Z. FLORCZAK, *Dokta*, s. 12-13.

Błęńska jako jedyny lekarz w regionie Busoga i Buranda zajmowała się nie tylko leczeniem, ale i modernizacją ośrodków medycznych, dokładając starań do polepszenia jakości leczenia chorych. Punktem wyjścia były wzory wypracowane od 1934 r. przez Matkę Kevin i środowisko sióstr franciszkanek wspomagających chorych na trąd¹⁹. Misja sióstr służyła w Ugandzie nie tylko przywracaniu do zdrowia pacjentów, ale opierała się także na szeregu aktywności i integracji w ramach grup zajęciowych. Rozszerzanie opieki medycznej nad trędowatymi przez W. Błęńską objęło w latach pięćdziesiątych rozbudowę bazy materialnej lecznicy w Bulubie, badania laboratoryjne służące dokładniejszemu diagnozowaniu choroby i szkolenia personelu medycznego. Na drodze do przemodelowania opieki medycznej trędowatych dr Błęńska pozyskała też wsparcie ugandyjskich sił rządowych i organizacji międzynarodowych, przez co ośrodek z Bulubie stał się ważnym centrum leczenia tej choroby²⁰. Po zmianach w polityce rządu wobec działalności misyjnej Kościoła w Polsce, która nastąpiła w drugiej połowie lat sześćdziesiątych, pracę dr Błęńskiej wsparli też współpracownicy z kraju. Sama lekarka jako pierwsza polska misjonarka świecka dotarła do Ugandy, przebywając już od czterech lat poza granicami Polski, podczas gdy przyjazdy kolejnych osób z Polski nastąpiły dopiero na fali odwilży politycznej wobec wyjazdów misyjnych²¹. Wśród specjalistów-misjonarzy świeckich przybywających do Ugandy przeważali co prawda lekarze, ale cenne było również wsparcie osób z kręgu rodziny i przyjaciół²². J. Bartkiewicz znalazła się więc w szerszym

¹⁹ Teresa Kearney (1875-1957) – znana też jako siostra (matka) Kevin, założycielka w 1952 r. Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Misjonek dla Afryki (The Franciscan Missionary Sisters for Africa). Działalność w Ugandzie rozpoczęła już od 1903 r. jako siostra ze Zgromadzenia Franciszkanek Misjonek Pięciu Ran z opactwa Najświętszej Maryi Panny w Mill Hill w Londynie. W 1923 r. założyła Zgromadzenie Małych Sióstr św. Franciszka (Congregation of the Little Sisters of Saint Francis), wspólnotę afrykańskich mniszek do nauczania i pielęgnowania chorych. E.M. HOGAN, *Kearney, Teresa*, [w:] *Dictionary of African Christian Biography*, <https://dacb.org/stories/uganda/kearney-teresa/> [dostęp: 25.04.2025]; *Franciscan Missionary Sister for Africa*, https://www.fmsa.net/index.php?option=com_content&task=view&id=17&Itemid=16 [dostęp: 25.04.2025].

²⁰ A. MAGOWSKA, *Zaangażowanie Polaków w misyjną opiekę zdrowotną w Afryce*, Poznań: Wydawnictwo Kontekst 2007, s. 111-112.

²¹ J. RÓŻAŃSKI, *Polskie misjonarki i misjonarze w Afryce*, Warszawa: Wydawnictwo UKSW 2012, s. 80, 88.

²² Należeli do nich: dr Krystyna Darska, siostra przyrodnia Janina Pasek, dr Bohdan Kozłowski, haremistrz Zofia Florczak, dr Elżbieta Kołakowska, dr Wanda Marczak-Malczewska, dr Henryk Nowak. J. RÓŻAŃSKI, *Świeccy na misjach afrykańskich. Casus Służebnicy Bożej Wandy Błęńskiej*, [w:] *Apostołowie Afryki. Studia poświęcone Wandzie Błęńskiej i kardynałowi Adamowi Kozłowieckiemu SJ*, red. M. Białkowski, M. Dejnego-Białkowska, Toruń: Jagielloński Instytut Wydawniczy 2022, s. 32-33; M. NAWROCKA, *Jej światło. O życiu i dziele Wandy Błęńskiej*, Poznań:

gronie osób współpracujących w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych z W. Błęską w dziele pracy misyjnej, wprowadzając nowy format pomocy trędowatym służącej usprawnieniu ich możliwości ruchowych.

Bezpośrednio po dotarciu do Ugandy w drugiej połowie kwietnia 1965 r.²³ J. Bartkiewicz musiała szybko wdrożyć się do pracy z chorymi na trąd, co nie było na pewno łatwe zważywszy na zewnętrzne symptomy tego schorzenia. Zakażenie wywołujące trąd może bowiem wywołać uszkodzenia skóry, nerwów, kończyn, wzroku oraz osłabienie mięśni. Choroba ta, występująca głównie w krajach tropikalnych i subtropikalnych wśród ludzi z osłabionym układem odpornościowym, wywołuje niejednokrotnie obawę przed zarażeniem wśród osób zdrowych²⁴. Ma to związek z faktem, że trąd atakuje głównie nerwy twarzy i kończyn, przez co u chorych pojawiają się liczne odleżyny, paraliż mięśni stóp, rąk, twarzy, przykurcze, a ostatecznie martwica tkanki i utrata części ciała (np. palców)²⁵. Widok trędowatych pacjentów nie spowodował, jak się okazuje, przewidywanego strachu u Janiny. „Sama się dziwię, że widok trądu nie był dla mnie ciężkim przeżyciem” – odnotowała swoje wrażenia z kontaktu z chorymi w liście pisanym na początku swego pobytu w Afryce²⁶. Pierwsze tygodnie upłynęły jej na szacowaniu skali potrzeb i szybkim usamodzielnieniu się w czynnościach fizjoterapeutycznych i protezowaniu kończyn. Pomimo że J. Bartkiewicz oceniała swoje kompetencje dość surowo („fachowiec ze mnie marny”), z zapałem przystąpiła do zadań związanych z poprawą stanu chorych: masaży twarzy, ćwiczeń kończyn, a także przygotowania pierwszej protezy²⁷. W praktyce potwierdziła się wówczas trudność w dopasowaniu protez: „Wszyscy chorzy mają anestezję (nie odczuwają bólu) i bardzo słabą skórę – to jest problem, jak te nogi

Wydawnictwo Kontekst 2005, s. 25-38; A. ANDRZEJEWSKA, *Buluba*, „Raport. Biuletyn Informacyjny Członków i Sympatyków Fundacji ‘Redemptoris Missio’” 1997, nr 97/2, s. 8.

²³ Buluba, 27 maja 1965 r. (do M.Z.) [hm. Maria Zielonacka (Inowrocław)], [w:] J. BARTKIEWICZ, *Listy z Afryki*, s. 36-37.

²⁴ Trąd (lepra, choroba Hansena) – przewlekła choroba zakaźna wywoływana przez prątki *Mycobacterium leprae*, przenoszona drogą kropelkową, występująca w dwóch głównych odmianach: lepromatycznej i tuberkuloidowej; E. CHOMENTOWSKA, A. POLAK, *Wanda Błęska i jej wkład w walkę z trądem jako chorobą stygmatyzującą*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 82(2019), s. 73.

²⁵ M. JELONEK, J. GADZIŃSKA, J. GADZIŃSKI, *Trąd i jego postrzeganie na przestrzeni dziejów*, „Annales Missiologici Posnanienses” 20 (2015), s. 73; A. ANDRZEJAK, J. RÓŻAŃSKI, *Medycyna i ewangelizacja*, s. 37.

²⁶ Buluba, 27 maja 1965 r. (do M.Z.), [w:] J. BARTKIEWICZ, *Listy z Afryki*, s. 36-37.

²⁷ Tamże, s. 37.

zrobić”²⁸. Fragmenty listów do przyjaciół w Polsce opisujące wczesną fazę wdrażania się do pracy nad protezowaniem oddają w pełni wysiłki w znalezieniu sposobu pomocy chorym na trąd.

W ciągu kilku pierwszych miesięcy od przyjazdu wykonanych zostało kilka zadań protetycznych, które znalazły uznanie pacjentów²⁹. W pracy protetycznej wspomagali Bartkiewicz rzemieślnicy (szewc, stolarz), jednak to na niej spoczywała logistyka całego przedsięwzięcia i wykonanie samego modelu (pozytywu kończyn). Produkcja protez odbywała się na zasadzie prób, aż osiągnięto właściwy efekt: „kombinuję z szewcem, co z tym fantem zrobić i próbujemy – z tym, że muszę najdrobniejszą rzecz obmyślać, pokazać, dopilnować – i jakoś wychodzi”³⁰. W praktyce oznaczało to wykonywanie nie tylko odpowiedniego substytutu kończyny, ale i specjalnego mocowania, tak aby nie powstawały rany od otarć³¹. Jej praca nie kończyła się na samym dostarczeniu protezy. Kiedy okazywało się, że powoduje ona urazy u chorego, „tak długo ją ulepszała, dopasowywała, aż rzeczywiście ulgą stało się noszenie takiej protezy”³². Sporym wyzwaniem była też produkcja sandałów, których użytkowanie nie powodowałoby dolegliwości skóry stóp pełnej ran i blizn. W tym celu J. Bartkiewicz podjęła się wykonywania butów ochronnych (z gumy i korka), a także specjalnych szczudeł, pozwalających na ich stosowanie przez chorych pozbawionych palców dłoni³³. Produkcja sandałów wiązała się z dużą mobilnością. Proces przygotowania właściwej osłony na stopy polegał na pobieraniu miary w terenie, wykonaniu stosowanego obuwia w Bulubie, a następnie ponownym wyjeździe w teren w celu ostatecznego dopasowania produktu. Służył do tego piecyk do rozgrzewania gumy, aby można było dokładnie wymodelować sandał na nodze

²⁸ Tamże.

²⁹ Sandały wykonywano z opon samochodowych; Buluba, 28 sierpnia 1965 r. (do J.L.) [hm. Jadwiga Luśniak (Toruń)], [w:] J. BARTKIEWICZ, *Listy z Afryki*, s. 43.

³⁰ Tamże.

³¹ Z. FLORCZAK, *Dokta*, s. 27.

³² MH, ZS, sygn. MHAR/B/389/30, hm. Janina Bartkiewicz, 1912-1975 – korespondencja prywatna, życiorys, 1957-1986, *Gawęda historyczna: Sukcesy Bartka w kilku dziedzinach działalności. Wspomnienia o hm. Janinie Bartkiewicz (lata 1945-1975)*, oprac. I. Horbulewicz, [broszura], [Bydgoszcz 1987], s. 12.

³³ Były zaopatrzone w skórzane woreczki na gumce, które umożliwiały podniesienie kul za pomocą kikutów rąk; C. BIAŁEK, *Praca Polaków wśród trędowatych*, „Zeszyty Misjologiczne ATK” 1978, t. 3: *Materiały Sympozjum Misjologicznego 1974-1976*, s. 150; MH, ZS, sygn. MHAR/B/176/217/23, hm. Zofia Florczak, 1912-1996 – korespondencja za czerwiec-grudzień 1986, *Materiały wraz z wycinkami prasowymi do „gawędy o Bartku” (Bartkiewicz Janina)*, M. FABJAŃSKI, *Szczęśliwa wśród trędowatych*, „Gazeta Wyborcza” 28 marca 1997, s. 22.

chorego³⁴. Taki „ruchomy warsztat” pozwalał zaopatrywać w obuwie tych, którzy nie mogli dotrzeć do Buluby, przez co można było w porę uniknąć pogłębionych ran i deformacji u chorych³⁵. Koniecznością stała się też ochrona rąk trędowatych narażonych na oparzenia z racji pozbawienia w nich czucia. Służyć temu miały specjalnie projektowane przez J. Bartkiewicz rękawice ochronne (ochraniacze), dostosowywane do różnego rodzaju zniekształceń występujących u chorych³⁶.

Pomoc chorym dawała J. Bartkiewicz poczucie sensu z wykonywanej pracy, kiedy zauważyła jak szczęśliwi są pacjenci, którym mogła pomóc³⁷. Nadzorowanie wykonawstwa butów, dopasowywanie sandałów lub drewniaków na różne przypadki deformacji czy też prostowników na palce, to wszystko przyczyniło się do powstania przydomka określającego jej wyjątkowe umiejętności. „Jestem «sandalogist» – mówiła o sobie, podkreślając przy tym, że właśnie ortopedię uważa za najważniejszą i najcenniejszą dziedzinę, którą zajmuje się jako jedyna w środowisku Buluby³⁸. W swoich listach do przyjaciół z Polski zawarła też określenia na temat swojej działalności ugandyjskiej jako „buto logii” („butologii”)³⁹. Przydomek ten upowszechnił się na tyle, że w literaturze przedmiotu nazwana została „butologiem” (lub bulubskim „butologiem”)⁴⁰. Wśród ugandyjskich pacjentów funkcjonowała z kolei jako „Miss Janina” lub po prostu „Janina”⁴¹, a z racji zakresu swojej specjalistycznej działalności traktowana była jako specjalista od ortopedii⁴².

³⁴ Wyjazdy obejmowały liczbę 120 ambulatoriów. Podeszwę wykonywano z zużytej gumy samochodowej, dodawano wyściółkę z miękkiego tworzywa i paski ze skóry; C. BIAŁEK, *Polscy misjonarze w służbie trędowatym*, „Novum” 1979, nr 9-10, s. 66-67.

³⁵ Buluba, 1 września 1971 r. (do R.Z.) [hm. Rozalia Zielińska (Toruń)], [w:] J. BARTKIEWICZ, *Listy z Afryki*, s. 107.

³⁶ Tamże, Buluba, 15 listopada 1965 r. (do M.Z.), s. 47.

³⁷ Tamże, Buluba, 8 września 1966 r. (do M.Z.), s. 66; tamże, Buluba, 21 listopada 1966 r. (do M.P.) [hm. Maria Polakiewicz (Toruń)], s. 71.

³⁸ Tamże, s. 67-68.

³⁹ Tamże, Buluba, Boże Narodzenie 1968 r. (do „Paczki”) [grupa starszoharcerska (Toruń)], s. 89; tamże, Buluba, 5 marca 1972 r. (do M.Z.), s. 110.

⁴⁰ Między innymi: M. JELONEK, J. GARDZIŃSKA, *Wanda Błęńska*, s. 78; B. CHOMICZ, „Buto-log” wśród trędowatych, „Nowości. Gazeta Pomorza i Kujaw” 2012, nr 77, s. 8; Z. FLORCZAK, *Buluba. Opowieść o wiosce trędowatych w Ugandzie*, Poznań: Fundacja Pomocy Humanitarnej „Redemptoris Missio” 1994, s. 43; TEJŻE, *Dokta*, s. 26; *Polscy misjonarze w świecie. 50 lat od Dekretu soborowego „Ad gentes”*, t. 1: *Afryka i Madagaskar*, red. D. Cichy [i in.], Warszawa: Verbum Wydawnictwo Księży Werbistów 2015, s. 45.

⁴¹ C. BIAŁEK, *Praca Polaków*, s. 151.

⁴² C. BIAŁEK, *Wśród trędowatych... Dr Wanda Błęńska – lekarz leprozorium w Ugandzie*, „Przewodnik Katolicki” 1975, nr 16, s. 5; Archiwum Komisji Episkopatu Polski ds. Misji, [Kwestionariusze osobowe] Bartkiewicz Janina (St. Franciscus Leprosorium Buluba).

Potrafiła też wykazać się elastycznością w podejściu do produkcji obuwia ochronnego. Dało się to zauważyć w chwili, kiedy pacjenci nie chcieli być już kojarzeni z Bulubą z racji charakterystycznych sandałów na stopach. W efekcie ich protestu, J. Bartkiewicz usprawniła wyrób sandałów pod względem estetyki, tak że zaczęli je nabywać zdrowi mieszkańcy okolicznych wiosek⁴³. Obok protetyki ortopedycznej, zainicjowała też zabiegi i ćwiczenia fizjoterapeutyczne, tak aby zapewnić chorym na trąd utrzymanie sprawności ruchowych. Rozwinęła w dużym stopniu system terapii warsztatowej dla pacjentów, dzięki czemu można było ich aktywizować i wzmacniać chęć wyjścia ze stanu choroby. Ta część działalności związana była zarówno z lepszymi warunkami materialnymi w Bulubie od drugiej połowy lat sześćdziesiątych, jak i ze wzmocnieniem systemu leczenia trądu nurtem rehabilitacji, który pozwalał na utrzymanie kondycji fizycznej i psychicznej pacjentów. Znacznym wsparciem do tego sektora działalności było zaopatrzenie zza granicy w profesjonalny sprzęt rehabilitacyjny⁴⁴. Pomimo że Bartkiewicz określała siebie jako amatora przyuczonego do fizjoterapii⁴⁵, obserwując na co dzień funkcjonowanie placówki i ogromne potrzeby związane z aktywizacją ruchową pacjentów, zdawała sobie sprawę z przydatności swoich umiejętności, nawet jeśli nie były one w pełni profesjonalne⁴⁶. Patrząc na efekty swojej pracy, pozytywnie oceniała decyzję przyjazdu, chociaż i zdawała sobie sprawę z własnych braków i niedoskonałości wymagających poprawy (nauka języka, wiedza fachowa)⁴⁷. „Nie żałuję swego tu przyjazdu [...] Wiedziałam, że się przydam” – stwierdzała po półtorarocznym pobycie w Bulubie, biorąc pod uwagę umiejętności wykształcone w harcerstwie, tak przydatne w jej pracy z chorymi na trąd⁴⁸.

⁴³ MH, ZS, sygn. MHAR/B/176/217/23, hm. Zofia Florczak, 1912-1996 – korespondencja za czerwiec–grudzień 1986, Materiały wraz z wycinkami prasowymi do „gawędy o Bartku” (Bartkiewicz Janina), M. FABJAŃSKI, *Szczęśliwa wśród trędowatych*, s. 22.

⁴⁴ A. ŁUKASZYK, *Wanda Maria Bleńska And Her Contribution To Fight Against Leprosy In The World*, „Annales Missiologici Posnanienses” 20 (2025), s. 11.

⁴⁵ Buluba, 28 sierpnia 1965 r. (do J.L.), [w:] J. BARTKIEWICZ, *Listy z Afryki*, s. 43.

⁴⁶ Tamże, Buluba, 3 października 1966 r. (do J.L.), s. 67.

⁴⁷ Tamże, Buluba, 8 września 1966 r. (do M.Z.), s. 65-66.

⁴⁸ Tamże, Buluba, 3 października 1966 r. (do J.L.), s. 67.

PROPAGOWANIE WIEDZY O TRĄDZIE W ŚRODOWISKU MEDYCZNYM

Osobny kierunek działań Janiny Bartkiewicz obejmował szkolenie kadry pomocniczej (tzw. studentów). Stanowili ją chłopcy przygotowywani do pracy jako asystenci do zadań w laboratorium, przy opatrywaniu ran, higienie i karmieniu chorych⁴⁹. Od lat siedemdziesiątych prowadziła też kursy w zakresie techniki ortopedycznej⁵⁰, tak aby powiększała się liczba personelu pomocniczego przy obsłudze chorych. Buluba stała się na tyle ważnym ośrodkiem szkoleniowym, że kierowano tu pracowników medycznych na praktyki. Janina miała swój udział w przygotowywaniu referatów w ramach kursów i szkoleń prowadzonych w Bulubie i nadzorowaniu praktyk studentów z różnych krajów afrykańskich⁵¹. Systematyczna praca w zakresie szkoleń i budowania środowiska leczniczego w Bulubie była zgodna z obranym przez dr W. Błęńską kierunkiem pracy z trędowatymi w drugiej dekadzie jej pracy w Afryce, w którym nastąpiło przejście od leczenia do profilaktyki. Szczególne miejsce w tym procesie miało właśnie wykształcenie nowych sił lekarskich, tak aby upowszechnić leczenie trędowatych w ramach powszechnej służby zdrowia⁵².

W ciągu kolejnych lat pobytu Janiny w Ugandzie stale poszerzał się zakres jej działań, gdyż obok zajęć z pacjentami, asystowała W. Błęńskiej w działalności naukowej czy odczytowej. Od drugiej połowy lat sześćdziesiątych odpowiadała m.in. za wykonanie przeżrocz i fotografii dokumentujących obraz kliniczny trądu (ilustrujących wykłady i szkolenia), pomagała w laboratorium, przy wykonywaniu zdjęć rentgenowskich, doborze okularów, a także prowadziła auto w czasie licznych podróży dr Błęńskiej do wielu ośrodków medycznych i akademickich⁵³. Reprezentowała też placówkę na konferencjach naukowych, m.in. uczestniczyła w 1973 r. we wschodnioafry-

⁴⁹ Tamże, Buluba, 24 sierpnia 1965 r. (do M.Z.), s. 41-42.

⁵⁰ Tamże, Singlu, 17 lipca 1970 r. (do M.P.), s. 101; tamże, Buluba-Nyenga, 18 sierpnia 1973 r. (do R.Z.), s. 116.

⁵¹ Tamże, Buluba, 23 lutego 1967 r. (do B.Ch.) [hm. Beata Chomicz (Toruń)], s. 74; tamże, Buluba, 9 marca 1967 r. (do M.Z.), s. 76; A. MAGOWSKA, *O opiece zdrowotnej w Ugandzie, drugiej Ojczyźnie dr Wandy Błęńskiej*, „Annales Missiologici Posnanienses” 20 (2015), s. 34.

⁵² *Misjonarze polscy w świecie*, praca zbior., t. 2, [b.m]: Nasza Rodzina 1977, s. 218.

⁵³ Cykliczne wykonywanie fotografii rejestrujących stan chorych pomagało w podtrzymaniu w nich chęci do kontynuowania leczenia; Buluba, 8 września 1966 r. (do M.Z.), [w:] J. BARTKIEWICZ, *Listy z Afryki*, s. 64; tamże, Buluba, 3 października 1966 r. (do J.L.), s. 68; tamże, Buluba, 21 listopada 1966 r. (do M.P.), s. 71; FEZ AiMPAK, IT, nr inwentarza 159-159/Pom., Teczka osobowa Błęńska Wanda, ps. „Szarotka”, „Grażyna”, M. T. Masłowska, 100. urodziny matki trędowatych, mps, s. 5.

kańskiej konferencji w Dar es Salaam w Tanzanii poświęconej tematowi chorób tropikalnych⁵⁴. Dzieliła się również wraz z dr Błęską swoimi doświadczeniami związanymi z funkcjonowaniem ośrodka leczenia trędowatych z innymi misjonarkami. W tym kontekście można przywołać fakt wymiany doświadczeń z placówkami prowadzonymi przez karmelitów bosych i karmelitanki Dzieciątka Jezus w Burundii. W grudniu 1974 r. J. Bartkiewicz towarzyszyła Błęskiej w wizycie w punkcie misyjnym Musongati, będącej wtedy jeszcze na etapie tworzenia się⁵⁵. Jak wspomina s. Zygmunta (Zofia Kaszuba), odwiedziny te miały charakter „opatrnościowy”, ponieważ „obie udzieliły nam bardzo cennych porad i pouczeń w organizowaniu misji i opieki nad chorymi, a szczególnie dotkniętymi trędem”⁵⁶. Rewizyta s. Zygmunty w Ugandzie miała miejsce na wiosnę 1975 r. Pobyt ten na tyle ją zainspirował, że wyjechała „z głową pełną projektów, uwag, zaleceń i przykładów przydatnych w pracy, którą zaczynają rozwijać”⁵⁷. Warto podkreślić, że wydarzenia te miały miejsce w schyłkowym okresie działalności J. Bartkiewicz w Bulubie, podczas gdy zmagająca się już z ciężką chorobą. Z powodu pogarszającego się stanu zdrowia wróciła z W. Błęską do kraju, która korzystała z trzech miesięcy urlopowych. W ostatnim okresie swojego życia pozostawała pod jej osobistą opieką⁵⁸.

⁵⁴ Buluba, Boże Narodzenie 1968 (do „Paczki”), [w:] J. BARTKIEWICZ, *Listy z Afryki*, s. 89; tamże, Buluba, 27 lutego 1969 r. (do B.Ch.), s. 93; A. ŁUKASZYK, *Wanda Maria Błęska*, s. 14-15.

⁵⁵ O początkach działalności misyjnej sióstr w Burundii zob.: W.R. SZCZEPAŃCZYK, *Dzieje pracy misyjnej Zgromadzenia Sióstr Karmelitanek Dzieciątka Jezus w Afryce w latach 1973-2023*, Kraków: Wydawnictwo Libron 2023, s. 38-42; Karmelitański Serwis Misyjny: *Z archiwum misji w Burundi i Rwandzie*, <https://misjekarmel.pl/pl/aktualnosci/z-archiwum-misji-w-burundi-i-rwandzie/> [dostęp: 25.04.2025].

⁵⁶ Z. Kaszuba CSCIJ (s. Zygmunta), Wspomnienia o dr Wandzie Błęskiej i Janinie Bartkiewiczównie, [Łódź, 15 kwietnia 2025], (podziękowanie za otrzymaną relację kieruję do s. Z. Kaszuby CSCIJ i s. W.R. Szczepańczyk CSCIJ).

⁵⁷ W tym czasie s. Zygmunta odwiedziła w towarzystwie J. Bartkiewicz również leprozorium prowadzone przez włoskich misjonarzy w regionie Karamoja; Buluba, 11 kwietnia 1975 r. (do J.K.) [hm. Janina Kochmańska (Toruń)], [w:] J. BARTKIEWICZ, *Listy z Afryki*, s. 134.

⁵⁸ W materiałach archiwalnych zachował się specjalny tekst modlitwy: „[...] Więc posłuchałem słodkiego wezwania/i oto idę z mym sercem schorzałym./I pewny jestem Twego zmiłowania /bom wiele wycierpiał, lecz wiele kochałem/i drogi życia przeszedłem cierniste./więc Ty mnie teraz nie opuścisz Chryste” (MH, ZS, MHAR/B/176/217/23, hm. Zofia Florczak, 1912-1996 – korespondencja za czerwiec-grudzień 1986, Modlitwa św. pamięci Janki i dr Wandy); B. CHOMICZ, *Dr Wanda Błęska jaką znałam*, [w:] J. BARTKIEWICZ, *Listy z Afryki*, s. 142.

PODSUMOWANIE

Analiza działalności J. Bartkiewicz w Ugandzie pozwoliła na ukazanie jej znacznego udziału w rozwoju systemu opieki medycznej chorych na trąd. Szczególny wpływ miała na pomoc pacjentom w zakresie rehabilitacji i aktywizacji ruchowej, angażowała się również z proces szkoleń kadry i upowszechniania wiedzy o tej chorobie. Dokonania Janiny Bartkiewicz w Ugandzie wpisują się w całokształt jej drogi życiowej, w której duże znaczenie miały: szkolna znajomość z Wandą Błęską, długoletnia służba harcerska, a także sama jej osobowość, ujawniająca umiejętność współpracy w ramach podjętych zadań. Konsekwencją tego było przeniesienie przez J. Bartkiewicz ducha harcerskiej pomocy na inny kontynent. Fakt ten podkreśla się w odniesieniu do lat 1961-1975, traktowanych jako okres życia, w którym nie przestała pełnić służby, poświęcając go „ludziom trędowatym”⁵⁹. Była przy tym postrzegana jako osoba obdarzona umiejętnością współżycia z ludźmi, pełna temperamentu i humoru, dzięki czemu szybko zjednywała sobie przyjaciół wśród chorych na trąd. Niewątpliwie miarą jej sukcesu w Ugandzie było połączenie „chęci niesienia pomocy bliźnim” z umiejętnościami praktycznymi oraz wyrazistymi cechami charakteru⁶⁰.

Sprawne funkcjonowanie ośrodka w Bulubie wynikało w jakiejś części z porozumienia J. Bartkiewicz i W. Błęskiej na płaszczyźnie podziału ról i obowiązków oraz odpowiedzialnego podejścia do codziennych zadań. Ich wzajemnie uzupełniające się zakresy działań sprzyjały osiągnięciu wspólnego celu – pomocy chorym: „Siedziałyśmy z Wandą do późnej nocy – ona naukowo, ja praktycznie zajęta”⁶¹. Wywierając duży wpływ na poprawę jakości pracy ośrodka w Bulubie, J. Bartkiewicz w pełni zasłużyła na miano „nieodłącznego przyjaciela” i „pomocnika” dr Błęskiej⁶². Jej brak dał się na tyle odczuć, że znalazł wyraz w słowach dr Błęskiej napisanych po upływie roku od śmierci przyjaciółki: „Jak mi jest czasem ciężko, mam trudną opera-

⁵⁹ Archiwum Akt Nowych, Archiwum Komisji Historycznej Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej [1905-1988] 1989-2004, sygn. 2/2302/0-/306, Wspomnienia „Gawęda o życiu i działalności hm. Janiny Bartkiewicz”, Pismo phm. Ireny Horbulewicz do Głównej Kwatery Związku Harcerstwa Polskiego w Warszawie z dnia 12 maja 1985 r., s. [1].

⁶⁰ MH, ZS, sygn. MHAR/B/389/30, hm. Janina Bartkiewicz, 1912-1975 – korespondencja prywatna, życiorys, 1957-1986, *Gawęda historyczna: Sukcesy Bartka w kilku dziedzinach działania. Wspomnienia o hm. Janinie Bartkiewicz (lata 1945-1975)*, s. 11.

⁶¹ Buluba, 21 listopada 1966 (do M.P.), [w:] J. BARTKIEWICZ, *Listy z Afryki*, s. 71.

⁶² Dotyczyło to np.: pilnowania pór posiłków, towarzyszenia w nocnym powrocie W. Błęskiej ze szpitala, porządkowania dokumentacji, wykonywania licznych obowiązków życia codziennego: Z. FLORCZAK, *Buluba*, s. 38; TEJŻE, *Dokta*, s. 29.

cję albo mam «spłodzić» jakiś referat i siły mnie opadają, to czuję że Bartuś jest przy mnie i tak mi pomaga, że zawsze jakoś wszystko wychodzi. Czuję ją przy sobie najbliższej w trudnych chwilach”⁶³.

BIBLIOGRAFIA

MATERIAŁY ARCHIWALNE

Archiwum Komisji Episkopatu Polski ds. Misji

[Kwestionariusze osobowe] Bartkiewicz Janina (St. Franciscus Leprosorium Buluba)

Archiwum Akt Nowych

Archiwum Komisji Historycznej Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej [1905-1988] 1989-2004, sygn. 2/2302/0/-/306

Fundacja General Elżbiety Zawadzkiej. Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek, Inspektorat Toruń

Teczka osobowa Bartkiewicz Janina ps. „Bartek”, nr inwentarza 931-2517/Pom.

Teczka osobowa Błęńska Wanda, ps. „Szarotka”, „Grażyna”, nr inwentarza 159-159/Pom.

Muzeum Harcerstwa, Zbiór spuścizn

hm. Janina Bartkiewicz, 1912-1975 – korespondencja prywatna, życiorys, 1957-1986, sygn. MHAR/B/389/30

hm. Zofia Florczak, 1912-1996 – korespondencja za czerwiec – grudzień 1986, sygn. MHAR/B/176/217/23

Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, Katedra i Zakład Historii Nauk Medycznych

LUBECKI M., *Rola Ośrodków Rehabilitacyjno-Ortopedycznych w polskim modelu rehabilitacji medycznej w drugiej połowie XX wieku. Rozprawa na stopień doktora nauk medycznych*, Poznań 2010 (mps)

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

BARTKIEWICZ J., *Listy z Afryki. W 25 rocznicę śmierci patronki Harcerski Krąg Seniorów ZHP w Toruniu*, oprac. B. Chomicz, Toruń: Salus 2018.

CHOMICZ B.K., *Moje 100 lat*, Toruń: Salus 2024.

Misjonarze polscy w świecie, praca zbior., t. 2, [b.m.]: Nasza Rodzina 1977.

Pod żaglami Grażyny. Relacje i wspomnienia, oprac. M. Appelt, Poznań: Komenda Chorągwi Wielkopolskiej ZHP 1997.

Polscy misjonarze w świecie. 50 lat od Dekretu soborowego „Ad gentes”, t. 1: *Afryka i Madagaskar*, red. D. Cichy [i in.], Warszawa: Verbinum Wydawnictwo Księży Werbistów 2015.

⁶³ MH, ZS, sygn. MHAR/B/389/30, hm. Janina Bartkiewicz, 1912-1975 – korespondencja prywatna, życiorys; 1957-1986, List Wandy Błęńskiej do Janiny Kochmańskiej z 24 listopada 1976 r.

RELACJE

- Z. Kaszuba (s. Zygmunta, CSCIJ), Wspomnienia o dr Wandzie Błęńskiej i Janinie Bartkiewiczównie, [Łódź, 15 kwietnia 2025]

OPRACOWANIA

- ANDRZEJAK A., RÓŻAŃSKI J., *Medycyna i ewangelizacja. Rozmowy z Wandą Błęńską*, Poznań: Papieski Wydział Teologiczny 1996.
- ANDRZEJEWSKA A., *Buluba*, „Raport. Biuletyn Informacyjny Członków i Sympatyków Fundacji ‘Redemptoris Missio’” 1997, nr 97/2, s. 8.
- BIAŁEK C., *Polscy misjonarze w służbie trędowatym*, „Novum” 1979, nr 9-10, s. 56-81.
- BIAŁEK C., *Praca Polaków wśród trędowatych*, „Zeszyty Misjologiczne ATK” 1978, t. 3: *Materiały Sympozjum Misjologicznego 1974-1976*, s. 138-159.
- BIAŁEK C., *Wśród trędowatych... Dr Wanda Błęńska – lekarz leprozorium w Ugandzie*, „Przewodnik Katolicki” 1975, nr 16, s. 4-5.
- BARTKIEWICZ J., *Polski trud w czarnej Ugandzie – tysiące chorych i jeden lekarz*, „Żyjmy dłużej” 5 (1962), nr 6 (50), s. 6.
- CHOMENTOWSKA E., POLAK A., *Wanda Błęńska i jej wkład w walkę z trądem jako chorobą stygmatyzującą*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 82 (2019), s. 72-80.
- CHOMICZ B., „*Butolog*” wśród trędowatych, „Nowości. Gazeta Pomorza i Kujaw” 2012, nr 77, s. 8.
- CHOMICZ B., *Zaczęło się na Koniuchach. Wspomnienie o Janinie Bartkiewiczównie*, „Nowości. Gazeta Pomorza i Kujaw” 2018, nr 209, s. 7.
- CYWIŃSKA-WASILEWSKA G., KILJAŃSKI M., KRASUSKI M., PRZEŹDZIAK B., WOŹNIEWSKI M., *Sylwetki pionierów i zasłużonych osób dla rozwoju rehabilitacji w Polsce*, [w:] *Rehabilitacja Polska 1945-2009*, red. J.E. Kiwerski [i in.], Wrocław: Zakład Narodowy Ossolińskich – Wydawnictwo 2009, s. 109-118.
- DEGA W., *O polskim modelu rehabilitacji medycznej w okresie jego powstawania*, [w:] *Wiktor Dega znany i nieznan*, oprac. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Poznań: Wydawnictwa Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu 2000, s. 136-154.
- FLORCZAK Z., *Buluba. Opowieść o wiosce trędowatych w Ugandzie*, Poznań: Fundacja Pomocy Humanitarnej „Redemptoris Missio” 1994.
- FLORCZAK Z., *Dokta. Opowieść o Wandzie Błęńskiej lekarzu trędowatych w Ugandzie*, Oborniki Wielkopolskie: Missio-Press 1993.
- GAŁKA A., *Polski personel medyczny w okupowanym Toruniu 1939-1945*, „Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej” 55 (2022), nr 379, s. 195-224.
- GROMULSKA M., *Filie Państwowego Zakładu Higieny*, „Przegląd Epidemiologiczny” 62 (2008), nr 4, s. 705-717.
- Harcerski słownik biograficzny*, red. J. Wojtycza, t. 2, Warszawa: Muzeum Harcerstwa 2008.
- JANDZIŚ S., MIGAŁA M., *Działalność doc. dr hab. n. med. Janiny Sikorskiej-Tomaszewskiej na rzecz rozwoju rehabilitacji w Polsce w latach 1948-1978*, „Ortopedia Traumatologia Rehabilitacja” 24 (1922), nr 3 (6), s. 209-219.
- JANKOWSKI J., *Harcerstwo żeńskie w Toruniu w okresie międzywojennym*, [w:] *Śladami lilijki w grodzie Kopernika*, red. L.J. Welker, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2002, s. 49-60.

- JELONEK M., GADZIŃSKA J., *Wanda Bleńska. Spełnione życie*, Poznań: Wydawnictwo Święty Wojciech 2019.
- JELONEK M., GADZIŃSKA J., GADZIŃSKI J., *Trąd i jego postrzeganie na przestrzeni dziejów*, „Annales Missiologici Posnanienses” 20 (2015), s. 71-88.
- JEZIEŃSKI Z., *Lekarze polscy na Pomorzu w okresie okupacji hitlerowskiej (1939-1945)*, „Annales Academiae Medicae Gedanensis” 38 (2008), nr 1, s. 9-24.
- ŁUKASZYK A., *Wanda Maria Bleńska And Her Contribution To Fight Against Leprosy In The World*, „Annales Missiologici Posnanienses” 20 (2025), s. 9-25.
- ŁYSIAK M., *Dr Wanda Bleńska (1911-2014). Lekarka i misjonarka*, [w:] *Zasłużeni lekarze toruńscy we wspomnieniach. Wybrane sylwetki z XIX i XX stulecia*, red. L. Bieganski, W. Jędrzejczyk, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2016, s. 17-26.
- MAGOWSKA A., *O opiece zdrowotnej w Ugandzie, drugiej Ojczyźnie dr Wandy Bleńskiej*, „Annales Missiologici Posnanienses” 20 (2015), s. 33-42.
- MAGOWSKA A., *Zaangażowanie Polaków w misyjną opiekę zdrowotną w Afryce*, Poznań: Wydawnictwo Kontekst 2007.
- MEISSNER R.K., GADZIŃSKI J., *Wiktor Dega (1896-1995)*, [w:] *Księga Pamiątkowa w 80-lecie Uniwersyteckiego Wydziału Lekarskiego w Poznaniu. Studia i Materiały*, red. R.K. Meissner, Poznań: Wydawnictwo Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu 2001, s. 113-126.
- NAWROCKA M., *Jej światło. O życiu i dziele Wandy Bleńskiej*, Poznań: Wydawnictwo Kontekst 2005.
- NOWAKOWSKI A., *Profesor Wiktor Marian Dega (1896-1995)*, [w:] *Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu w latach 1950-2019. Historia i luminarze nauki*, red. M. Musielak, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2019, s. 438-442.
- PORADOWSKI R., *Wiktor Dega – w kręgu mistrza. Szkic do portretu*, Łódź: Wydawnictwo Edukacyjne „Res Polona” 2000.
- PRĘTKI K., *Akademia Medyczna w Poznaniu w latach 1965-1980*, [w:] *Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu w latach 1950-2019. Historia i luminarze nauki*, red. M. Musielak, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2019, s. 137-218.
- RÓŻAŃSKI J., *Polskie misjonarki i misjonarze w Afryce*, Warszawa: Wydawnictwo UKSW 2012.
- RÓŻAŃSKI J., *Świeccy na misjach afrykańskich. Casus Służebnicy Bożej Wandy Bleńskiej*, [w:] *Apostołowie Afryki. Studia poświęcone Wandzie Bleńskiej i kardynałowi Adamowi Kozłowieckiemu SJ*, red. M. Białkowski, M. Dejnego-Białkowska, Toruń: Jagielloński Instytut Wydawniczy 2022, s. 25-36.
- SZCZEPAŃCZYK W.R., *Dzieje pracy misyjnej Zgromadzenia Sióstr Karmelitanek Dzieciątka Jezus w Afryce w latach 1973-2023*, Kraków: Wydawnictwo Libron 2023.
- Toruński słownik biograficzny*, red. K. Mikulski, t. 1, Toruń: Towarzystwo Miłośników Torunia 1998.
- Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, red. R. Łatka, t. 6, Warszawa: Wydawnictwo Meriton 2023.
- Sylwetki sławnych i zasłużonych absolwentów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, oprac. S. Sierpowski, J. Malinowski, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2019.
- WELKER L.J., *Kalendarium harcerstwa w Toruniu 1917-2007*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2007.

ZAWADZKA E., *Polki toruńskie w konspiracji wojskowej podczas ostatniej wojny*, „Rocznik Toruński” 16 (1983), s. 29-91.

NETOGRAFIA

<https://www.misje.pl/blog/zyciorys-dr-wanda-blenska/5990>

<https://wandablenska.pl/historia-zycia/>

<https://dacb.org/stories/uganda/kearney-teresa/>

https://www.fmsa.net/index.php?option=com_content&task=view&id=17&Itemid=16

<https://misjekarmel.pl/pl/aktualnosci/z-archiwum-misji-w-burundi-i-rwandzie/>

<https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/103205>

JANINA BARTKIEWICZ (1912-1975) I JEJ DZIEŁO POMOCY CHORYM NA TRĄD W UGANDZIE W LATACH 1965-1975

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest pracy Janiny Bartkiewicz (1912-1975) w placówkach leczenia trądu, prowadzonych przez dr Wandę Błęską (1911-2014) w latach 1965-1975. W artykule zasygnalizowano genezę jej wyjazdu do Ugandy, wynikającą z długoletniej przyjaźni z W. Błęską. Przedstawiono też proces nabywania przez nią umiejętności medycznych, językowych i technicznych niezbędnych do pracy w Afryce. W dalszej części artykułu opisane zostały dokonania J. Bartkiewicz w zakresie protetyki, ortopedii i fizjoterapii w ciągu dziesięciu lat przebywania w Ugandzie. Podjęto też wątek jej współpracy z dr W. Błęską na rzecz sprawnego funkcjonowania leprozoriów. Artykuł opracowano na podstawie materiałów archiwalnych przechowywanych w Archiwum Akt Nowych, Muzeum Harcerstwa, Archiwum Komisji Episkopatu ds. Misji, Archiwum i Muzeum Pomorskiego Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek. Archiwalia uzupełniają listy J. Bartkiewicz pisane z Afryki do przyjaciół w Polsce oraz relacje i opracowania biograficzne.

Słowa kluczowe: Janina Bartkiewicz; Wanda Błęska; Uganda; Buluba; trąd; ortopedia; fizjoterapia; protetyka

JANINA BARTKIEWICZ (1912-1975) AND HER WORK WITH PEOPLE WITH LEPROSY IN UGANDA IN 1965-1975

Summary

The article is devoted to Janina Bartkiewicz (1912-1975) and her work in leprosy treatment facilities run by Dr. Wanda Błęska (1911-2014) from 1965 to 1975. It describes Bartkiewicz's departure to Uganda, which resulted from her long-standing friendship with Błęska. The process of acquiring medical, linguistic and technical skills necessary for work in Africa is also presented. The article further describes Bartkiewicz's achievements in the fields of prosthetics, orthopaedics and physiotherapy during her ten-year stay in Uganda. It also takes up the topic of cooperation between Bartkiewicz and Błęska for the smooth functioning of leper colonies. The article is based on archival materials stored in the Archives of Modern Records, the Museum of the Scouting Movement, the Archives of the Polish Episcopal Commission for Missions and the Archives

and Pomeranian Museum of Polish Home Army and the Polish Women's Military Service. The archival materials are supplemented by letters written by Bartkiewicz from Africa to her friends in Poland, as well as accounts and biographical studies.

Keywords: Janina Bartkiewicz; Wanda Błęńska; Uganda; Buluba; leprosy; orthopaedics; physiotherapy; prosthetics